

Antònia SOLER I NICOLAU, *El fons epigràfic de la col·lecció Despuig d'escultura clàssica*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 2011, 259 pp. ISBN: 978-84-89034-85-3.

Aquest llibre és un catàleg de les inscripcions que integren el fons epigràfic de la col·lecció Despuig. Es tracta, evidentment, d'un volum de gran importància des d'un punt de vista museístic, en la mesura que posa a l'abast un estudi detallat de cadascun dels *títols* de la col·lecció sense necessitat d'haver d'acudir a les obres científiques —pensem fonamentalment en els diversos volums del *Corpus Inscriptionum Latinarum*— que les contenen de manera dispersa. El valor d'un volum d'aquestes característiques des del punt de vista de l'estudi epigràfic, però, és menor, en tant que les peces que integren el fons formen un conjunt reunit per atzar del qual, per tant, no es pot extreure cap consideració global. Això no obstant, l'edició individualment considerada de cada peça, com de seguida explicarem, és molt valuosa, fonamentalment per tres motius: la tasca de documentació que té darrere, l'estudi directe de les peces i l'exhaustivitat de la informació.

Pel que fa al segon d'aquests elements, sens dubte no cal restar-li mèrit, ja que en l'estudi de l'epigrafia és pràcticament una obligació que, malgrat tot, amb massa freqüència es pren a la lleugera. L'estudi de les peces en directe —tret d'aquelles que s'han perdut, com és clar— és cabdal perquè, malgrat que l'estat actual de la tecnologia de consum aporta molts avantatges i facilitats a la tasca de l'epigrafista, continua essent insuficient per a copsar una sèrie de detalls que poden resultar determinants: rugositats, ratllades, ombres... Si, a més, tenim en compte que el criteri d'unió de les peces és en aquest cas, a diferència de l'habitual, la seva localització actual en comptes de la seva procedència, ometre l'observació directa de les peces per a l'elaboració del catàleg hauria estat imperdonable.

Si ens fixem ara en el tercer dels elements esmentats, l'exhaustivitat de la informació, val a dir que és una aposta molt encertada. La mateixa autora deixa clar que el públic principal de l'obra no és l'especialista; malgrat tot, pren l'opció conscient i ferma d'editar les peces segons el costum acadèmic: «la intenció no és altra que la d'acostar les peces i el seu significat al lector no especialista, però al mateix temps hem volgut elaborar una fitxa ben completa que contingui els elements fonamentals de tot estudi epigràfic rigorós». I diem que és amb encert que es decanta per aquesta opció per diverses raons. La principal és que permet acostar la tasca de l'epigrafista al gran públic, tot fent-li notar que són múltiples les dades que cal extreure de qualsevol peça, més enllà del text pròpiament dit, i que la interconnexió d'aquestes dades permet conèixer millor les circumstàncies que donen lloc a la creació de la peça, establir-ne la datació i, en algunes ocasions, intuir o constatar que es tracta d'una còpia, una reutilització o fins i tot una falsificació. A banda, és clar, fa que l'obra també sigui rellevant des d'un punt de vista acadèmic, com hem apuntat més amunt, no tant com a catàleg, però sí per l'edició de les peces individualment; efectivament, en la bibliografia especialitzada de l'estudi de qualsevol d'aquestes, caldrà incloure-hi aquest volum. Aquesta vocació científica de rerefons es detecta també en tots aquells casos més o menys conflictius en què l'autora fa un estudi crític del problema i de la bibliografia anterior i pren part en el debat oferint també, en algunes ocasions, la seva pròpia via de resolució. En deriven també la inclusió d'una bibliografia, de diversos índexs —en trobem a faltar sobretot un que ordeni les peces segons la seva referència al *CIL*, però el volum reduït del fons pot justifi-

ficar que sigui prescindible— i de l'estudi de les motlures fet per Pau Marimon i Ribas.

El valor fonamental del llibre, però, com hem dit i com la pròpia autora té clar i hi és conseqüent, és el museístic. El llibre és fonamentalment un catàleg del fons epigràfic de la col·lecció Despuig; aquesta circumstància fa necessària i imprescindible la introducció que explica la figura d'Antoni Despuig i Dameto. Soler fa un recorregut exhaustiu i ben documentat de la vida d'aquest personatge de l'elit de Mallorca i que arribà a ocupar càrrecs eclesiàstics de gran importància. Es tracta de circumstàncies rellevants ja que són precisament les que li van permetre reunir la col·lecció. De tots els seus viatges, destaca el llarg període d'estada a Roma, on es contagia de l'*animus colligendi* tan de moda a la capital del món antic i on inicia la seva col·lecció. L'autora ja fa notar que l'auge del col·leccionisme, no sempre acompanyat d'un genuí interès per la història que aquestes peces testimoniaven—si més no, no tal i com avui en dia l'entendem—, propicià el sorgiment d'un gran nombre de tallers de còpia, restauració i fins i tot creació de peces de tot tipus, també epigràfiques. Aquest fet determina que al fons epigràfic de la col·lecció Despuig hi trobem tant algunes falsificacions com un nombre considerable de còpies. Altres episodis destacats de la vida de Despuig a efectes de la configuració de la seva col·lecció són les excavacions que patrocinà a Ariccia o el moment en què, ja fora de Roma, encarrega al seu nebot Joan Despuig que completi la col·lecció amb noves peces, que aquest molt probablement comprà als Cassini, que les extreien de les excavacions de la seva finca, l'anomenada vinya Cassini. En aquest repàs biogràfic s'hi troba a faltar una referència, encara que sigui únicament per a donar-ne notícia, a l'interès de Despuig per l'epigrafia produïda a Mallorca mateix. És cert que les fonts en aquest sentit són escasses, però és força significatiu que en el gravat de Mun-

taner que Despuig s'encarregà de publicar i on es representava el mapa de Mallorca, a la imatge que representa el municipi d'Inca a les vinyetes del marc, hi aparegui la làpida funerària d'una tal Sulpícia trobada en aquesta població (CIL II, 3701).

Des de ben al principi de reunir la seva col·lecció, Despuig va tenir clar que volia portar-la a la seva terra natal, a Mallorca, i fer un museu per a exposar-la. Si bé la vida no li durà prou per a veure fet realitat aquest desig, sí que d'altres en van tenir cura. El mateix Bover, un dels intel·lectuals que més atenció parà a l'epigrafia—de fet, és una de les fonts principals per a Hübner en la documentació de l'epigrafia mallorquina per al CIL II—, s'encarregà de catalogar les inscripcions un cop quedaren exposades en el museu que es va fer a Raixa.

També són d'una gran utilitat per a donar coherència i completar el volum les informacions relatives al col·leccionisme. El llibre és encapçalat per una introducció de Manuela Domínguez Ruiz on dona notícia de com s'entenia el col·leccionisme al segle XVIII. Com deixa clar, es caracteritzava fonamentalment per un afany d'acumulació d'antiguitats amb l'objectiu d'exposar-les i fer-ne ostentació. No sempre—més aviat de manera anecdòtica—hi havia una vertader interès en les peces individuals ni el neguit de conèixer la història antiga a través d'aquests testimonis. Això es traduïa sovint en la inclusió de falsos sense que tal fet es veiés com una minoració del valor de la col·lecció. També donava lloc a la incorporació de còpies que no sempre respectaven amb fidelitat ja no tan sols el text de l'original, sinó tampoc les característiques de la peça, cosa que en la majoria de casos dona lloc a una discordança clamorosa entre contingut i suport. A banda, el resultat solia ser una col·lecció altament heterogènia, ja que en general no se seguia cap tipus de criteri qualitatiu a l'hora de seleccionar les peces, de tal manera que se'n

troben de funeràries, votives i honorífiques, d'alta qualitat i d'humils.

Malgrat que, com hem dit, la reunió de les peces és fruit de l'atzar, trobem a faltar una anàlisi conjunta del contingut, útil únicament a efectes d'intentar identificar tal vegada el gust de Despuig a l'hora de seleccionar els exemplars que volia per a la seva col·lecció d'entre l'àmplia oferta que de segur devia trobar a Roma. Tenint en compte la vocació didàctica i divulgadora del volum, també es troba a faltar un comentari, si més no introductori, sobre l'ús formular de l'epigrafia romana, ja que, per força, al lector no especialista li ha de cridar l'atenció l'aparició constant de fórmules com *Dis Manibus*, amb la variant *Dis Manibus sacrum*, o *posterisque eorum*, amb variants més llargues com ara *libertis libertabusque posterisque eorum* o *sibi et suis libertis libertabusque posterisque eorum*.

Finalment, tal vegada són necessaris alguns comentaris relatius al contingut de les fitxes que configuren el catàleg, anant per davant la valoració elogiosa que faig del conjunt de la feina feta. Em limitaré a tres detalls relacionats amb diversos aspectes de l'anàlisi. En primer lloc, l'autora fa especial èmfasi en l'estructura de la invocació als déus manes —que potser caldria completar, com hem apuntat, amb una explicació sobre usos formulars com aquest a la introducció del catàleg—; com bé diu, tres són els casos que poden seguir la invocació: datiu, genitiu i nominatiu. Soler atura aquí l'anàlisi, però potser seria necessari completar-la, ja que es treu a col·lació, dient que, des d'un punt de vista més general, aquestes tres estructures es poden reduir a dues. I és que l'ús del datiu o el nominatiu respon a una mateixa estructura sintàctica de la qual varia únicament l'ordre, en general segons si es vol donar més importància al difunt (que apareix en datiu) o al dedicant (que apareix en nominatiu). Aquesta estructura marca una major distància sintàctica amb la invocació dels manes respecte

d'aquella altra en què aquesta invocació va seguida del nom del difunt en genitiu. Encara relacionat amb aquesta qüestió, l'autora passa per alt que, quan el nom del difunt es declina completament per la primera declinació (cas habitual quan es tracta de dones), es pot produir una ambigüitat que no permeti veure clar si es tracta de l'estructura d'invocació seguida de datiu o d'invocació seguida de genitiu.

Un altre aspecte és que, en alguna ocasió, es troba a faltar un comentari relatiu a les dificultats de restabliment del text, especialment essent-hi present aquest punt de vista crític propi de l'academicisme a què ja hem alludit. Penso sobretot en el cas del *titulus* que s'identifica amb el número 35. En aquest cas, si bé s'allunya encertadament de la lectura del *CIL* en llegir *Faut[o]* en comptes de *Favi[o]*, no dubta a restablir la lletra de l. 3 afectada per la fractura de la peça com una *a*, tal com fa també Hübner. I és cert que el context convida sens dubte a restablir aquesta lletra, però, malgrat aquest primer impuls, un estudi detingut permet veure que el segon traç d'aquesta *a* dista notablement del de les altres que apareixen al text i, en canvi, s'acosta més a la cua de la *r* que trobem a l. 5. Evidentment, caldria contrastar aquesta observació amb un estudi de la peça en directe i, a més, no tinc cap proposta de lectura amb sentit on pugui encaixar aquesta lliçó, però es troba a faltar que Soler faci notar, si més no, la dificultat de lectura.

Finalment, pel que fa al contingut dels comentaris, sorprèn que no pretenguin ser exhaustius, sinó que es limitin a alguns aspectes seleccionats amb un criteri de rellevància, com s'apunta a la introducció del catàleg. En qualsevol cas, no sembla sempre un criteri uniforme, ja que a l'estudi prosopogràfic se li dona aparentment una gran rellevància i, en canvi, en algun moment passa per alt detalls de força importància. Simplement com a exemple, vull fer notar el cas de la

inscripció número 21, on no es comenta el fet que, malgrat que els dedicants i pares de la difunta són lliberts, ella neix ja lliure, cosa que es posa en relleu en expressar-ne la filiació com a *L(ucii) filiae*; en el cas dels pares, aquesta part de l'onomàstica s'omet segurament per amagar l'origen servil, si bé el seu *nomen* comú evidencia que són lliberts d'un mateix amo.

Per concloure, no cal passar per alt l'encertada opció de presentar la introducció i el repàs biogràfic de la vida de Despuig també en traducció al castellà i l'anglès, que tanquen el volum darrere del catàleg epigràfic.

Blanca Rodríguez i Belló

JOAN CARBONELL MANILS, HELENA GIMENO PASCUAL, JOSÉ LUIS MORALEJO ÁLVAREZ (eds.), *El monumento epigráfico en contextos secundarios. Procesos de reutilización, interpretación y falsificación* (Congresos 7), Bellaterra (Barcelona), Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2011, 263 pp. ISBN: 978-84-490-2838-0.

Aquesta publicació recull les actes del congrés que sota el mateix títol va tenir lloc el novembre del 2010, com explica Moralejo a la presentació. Malgrat tot, el llibre va més enllà i es configura com un volum que permet conèixer amb profunditat el fenomen de la reutilització i la falsificació dels *tituli* epigràfics. La selecció de col·laboradors li proporciona una transversalitat que porta a entendre, d'una banda, les vicissituds de què pot ser objecte un epígraf en un sentit global, és a dir, amb independència de la llengua en què es trobi i en relació tant al text com al suport, i, de l'altra, el llarg elenc de motius, casuístiques i factors que poden portar a la falsificació. Amb tot, reutilització i falsificació no són dos conceptes aliens l'un de l'altre: és precisament la interrelació de tots dos el que proporciona major mèrit a aquesta publicació, ja que aquesta interrelació permet comprendre el valor que es dona als documents epigràfics i la concepció que se'n té, des de l'Antiguitat mateixa fins al present. Si bé el projecte que va fer possible que el volum es pogués publicar limita el seu estudi al període comprès entre l'Antiguitat tardana i el Renaixement, aquesta sèrie d'articles, d'un elevat nivell acadèmic, comprèn —encertadament— un àmbit cronològic molt

més ampli que porta a fer un anàlisi complet del fenomen. Finalment, és imprescindible fer notar que el principal aprenentatge que s'extreu de la lectura és que la identificació de les reutilitzacions i dels falsos, tasca per a la qual de vegades calen profunds coneixements sobre epigrafia, no és una finalitat en si mateixa, no té com a objectiu la mera «purificació» dels *corpora*; ben al contrari, es tracta d'un instrument del qual cal servir-se per aconseguir entendre millor el context, el significat i la funció dels epígrafs autèntics.

La introducció de Carbonell i Gimeno se centra a delimitar el concepte de «fals epigràfic» fent una anàlisi del tractament que han rebut aquests epígrafs, que han passat d'incorporar-se en les recopilacions sense distingir-los dels autèntics a ser objecte d'un estudi crític i objectiu que ha dut finalment a optar per mantenir-ne la notícia, si bé identificant-los separatament. Pel que fa a la individualització dels trets que configuren un fals com a tal, a les variables objectives fixades per Grafton n'afegeixen dues de subjectives que, al marge de l'enorme rellevància que tenen, evidencien una reflexió seriosa sobre aquesta matèria. En efecte, són fonamentals la intenció d'engany de qui elabora el fals i la capacitat —juntament,